

До спеціалізованої вченої ради Д 11.051.12 в
Донецькому національному університеті
імені Василя Стуса

ВІДГУК ОПОНЕНТА
на дисертацію Нікітенко Лілії Олександрівни
на тему «ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПАРТИСИПАТИВНОЇ
ДЕМОКРАТІЇ: СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ», подану на здобуття наукового
ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та
історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційного дослідження значною мірою зумовлена не лише політико-правовими реаліями сьогодення, а й глибшими історико-правовими закономірностями розвитку демократичних форм правління. У сучасному світі, де спостерігається криза традиційних механізмів представницької демократії, звернення до партисипативних інститутів виглядає логічним продовженням історичної еволюції правової думки про участь народу в управлінні.

Актуальність теми полягає у спробі авторки подолати фрагментарність сучасного наукового розуміння демократії через повернення до її витоків і реконструкцію генези ідеї громадянської участі. Партисипативна демократія в дисертації розглядається не як штучна новація, а як закономірне продовження історичного розвитку політико-правових інститутів, що сягають ще античних часів, розвивалися у середньовічному самоврядуванні, були відображені в ідеях Просвітництва і зрештою знайшли своє закріплення в конституційних традиціях сучасних правових держав.

У цьому контексті робота Л. О. Нікітенко є актуальною не лише як реакція на виклики сучасності (цифровізації, децентралізації, зниження довіри до інституцій влади), а й як спроба вписати сучасну модель партисипативної демократії у ширший історико-правовий континуум. Це дозволяє осмислити її

не лише як політичну доцільність, а як правову необхідність, що має глибоке підґрунтя в розвитку демократичної традиції.

Дослідження набуває особливої важливості в контексті запровадженого в Україні воєнного стану, коли загострюється питання легітимності влади, довіри до інституцій і пошуку ефективних форм залучення громадян до процесів відновлення державності. Історико-правовий підхід, що застосовується авторкою, дозволяє не лише критично оцінити сучасний стан правового регулювання механізмів участі, а й сформулювати глибше уявлення про концептуальні засади демократії, які виявляють свою стійкість і актуальність у кризові історичні періоди.

Отже, актуальність теми дисертації Л. О. Нікітенко полягає у її здатності поєднувати філософсько-правовий та історико-правовий підхід до осмислення однієї з найбільш сутнісних проблем сучасної державності – реального включення громадян у процеси ухвалення владних рішень, що, зрештою, є умовою життєздатності демократичної правової держави. Обрана тема не лише відповідає вимогам часу, а й виконує важливу гуманітарну місію: вона сприяє розвитку демократії як способу буття особистості у правовій державі, що ґрунтується на діалозі, відповідальності та залученні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана згідно з тематичним планом науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса МОН України в рамках тем: «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0112U002868), «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державний реєстраційний номер 0118U003140), тем кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права: «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (державний реєстраційний номер 0122U002369), «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (державний реєстраційний

номер 0124U004605), в межах яких дисертанткою проведено дослідження та запропоновано стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії в Україні.

Мета та завдання, методологія дослідження, його структура.

Дисертація має чітку, логічно вибудовану структуру, що забезпечує послідовне й системне висвітлення досліджуваної проблематики. Мета сформульована коректно й відповідає актуальним теоретичним і прикладним завданням розвитку партисипативної демократії. Зазначені завдання є комплексними, охоплюють різні рівні аналізу – від історико-теоретичних витоків до сучасного нормативно-правового забезпечення та розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів громадянської участі.

Логіка викладу дотримана у всіх розділах: структура побудована раціонально, а розділи та підрозділи логічно взаємопов'язані, що сприяє поетапному розгортанню авторської концепції та формуванню цілісного уявлення про предмет дослідження. Завдяки послідовним переходам між тематичними блоками забезпечується доступність викладених ідей і простота сприйняття навіть складних теоретичних конструкцій.

Методологічна база роботи базується на поєднанні сучасних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Використання системного, історико-правового, порівняльно-правового та міждисциплінарного підходів дозволило забезпечити цілісне й багатогранне осмислення партисипативної демократії як самостійного правового явища. Особливої уваги заслуговує міждисциплінарність, яка дала змогу інтегрувати філософські, політологічні, соціологічні та правові підходи.

Текст дисертації юридично грамотний, витриманий у науковому стилі, характеризується точністю формулювань, логічною послідовністю та обґрунтованістю викладених положень. Мова роботи є академічною, водночас

доступною й зрозумілою для фахівців різних галузей гуманітарного знання, що сприяє ширшому засвоєнню ідей, викладених у дослідженні.

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертація вирізняється глибиною теоретичного аналізу та високим рівнем наукової аргументації. Авторка демонструє здатність комплексного осмислення проблематики, що включає як юридичну, так і філософську перспективу.

Філософсько-правовий рівень дисертації заслуговує окремої уваги. Авторка вдало використовує категорії соціальної філософії, етики, теорії комунікативної дії, підкреслюючи нормативну цінність участі як прояву свободи, взаємоповаги та публічного розуму.

Важливим аспектом є також аналіз процесів децентралізації, цифровізації врядування, розвитку електронної демократії та електронної участі, що вимагають осмислення з позиції загальної теорії права. Саме в цьому контексті робота Л. О. Нікітенко набуває особливої цінності, адже авторка розглядає партисипативну демократію не лише як політичне чи соціальне явище, а як цілісний правовий феномен, що має власну логіку розвитку, структуру, функції та правовий зміст.

Дисертанткою проведено ґрунтовний аналіз чинного законодавства України, який охоплює нормативно-правові акти, що регламентують інститути та механізми партисипативної демократії, зокрема у сфері громадянської участі, місцевого самоврядування, електронного врядування тощо. Окрім того, здійснено комплексний огляд загальнотеоретичної та спеціальної наукової літератури, що стосується тематики дослідження, включно з працями вітчизняних і зарубіжних правознавців, політологів, соціологів і філософів. Для більш глибокого розуміння практичних аспектів реалізації партисипативної демократії враховано також правозастосовну

практику, аналіз якої допоміг виявити ключові проблеми та тенденції у застосуванні відповідних правових норм.

З метою з'ясування сучасного стану наукової розробки теорії партисипативної демократії у міжнародній і вітчизняній доктрині, а також для формування цілісного уявлення про предмет дослідження, проаналізовано широкий масив наукових публікацій, монографій, статей та інших наукових джерел. Цей аналіз дозволив виявити основні концептуальні підходи, їх переваги та недоліки, а також визначити прогалини, що потребують подальшого дослідження. Особливу увагу приділено дослідженню кращих зарубіжних практик впровадження інструментів партисипативної демократії, які можуть бути адаптовані в національному контексті з урахуванням особливостей українського правового та політичного середовища. Таким чином, проведена робота забезпечила наукову основу для формулювання власних концептуальних положень і практичних рекомендацій, що сприятимуть удосконаленню механізмів громадянської участі в Україні.

Отже, висновки дисертації мають високий рівень аргументованості, базуються на системному аналізі великого масиву наукових джерел, законодавчих актів та практичних прикладів. Вони логічно впливають з викладеного матеріалу, містять конкретні науково обґрунтовані рекомендації, що можуть бути впроваджені у законодавчу і практичну діяльність. Таким чином, результати дослідження мають як теоретичне значення для розвитку юридичної науки, так і практичну цінність для вдосконалення механізмів реалізації партисипативної демократії в Україні.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що у дисертації вперше у вітчизняному правознавстві здійснено комплексне теоретико-правове дослідження концепту партисипативної демократії з урахуванням сучасного філософського та правового дискурсів.

Результатом проведеного комплексного дослідження є аргументовані висновки та пропозиції, які вирізняються авторським підходом, логікою викладу аргументів і ґрунтовністю пояснень.

У роботі розроблено і переконливо обґрунтовано концепт партисипативної демократії, що базується на всебічному, глибокому аналізі її сутнісних ознак, які визначають цю форму демократії як особливий тип політичної взаємодії між громадянами і владою. Авторка детально досліджує основні характеристики партисипативної демократії, зокрема її акцент на безпосередній участі громадян у процесах ухвалення рішень, розширенні можливостей для громадянського впливу, демократичній відкритості та прозорості влади. Вона також враховує різноманітність форм і механізмів партисипації, їх роль у посиленні демократичної легітимності, підвищенні відповідальності органів влади перед суспільством. Такий всебічний підхід дає змогу не лише окреслити теоретичні межі поняття, а й підкреслити його багатовимірний, системний характер, що охоплює політичні, соціальні, правові та аксіологічні аспекти. В результаті, сформульований концепт є науково обґрунтованим, логічно послідовним і здатним стати основою для подальших досліджень і практичного впровадження інструментів партисипативної демократії.

Авторка ґрунтовно доводить автономність партисипативної демократії як самостійної форми демократії, яка відрізняється від традиційних моделей – прямої та представницької демократії. Вона обґрунтовує, що партисипативна демократія має власні унікальні механізми та принципи, які забезпечують безпосередню, системну і постійну участь громадян у процесах ухвалення рішень, контролю за їх виконанням і формуванні державної політики.

У роботі детально розкриті філософсько-правові виміри партисипативної демократії, що дає можливість глибше усвідомити її сутність та функціональне призначення. Важливо підкреслити, що саме цей системний аналіз з позиції філософії права є авторським підходом, який дозволяє розглянути партисипативну демократію під комплексним та багатовимірним

кутом зору. Такий підхід виходить за межі традиційних політичних та юридичних трактувань і відкриває нові горизонти розуміння цієї форми демократії як унікального явища. Авторка пропонує розглядати партисипативну демократію через призму низки філософсько-правових аспектів, що не лише розкриває її онтологічну природу, ціннісні орієнтири, а й фіксує її як живий соціальний феномен із власною антропологічною сутністю і цивілізаційним контекстом. Це дає змогу по-новому оцінити роль і місце громадян у політичному процесі, а також визначити стратегічні напрями розвитку, виходячи з глибинного розуміння внутрішніх закономірностей і потенціалу партисипативної демократії.

Авторка окреслює стратегічні напрями розвитку партисипативної демократії в Україні, які враховують національний контекст і сучасні виклики. Вона наголошує на необхідності формування людиноцентричного підходу, розвитку громадянської освіти і правової культури, посилення ролі місцевого самоврядування, вдосконалення нормативно-правового забезпечення механізмів участі громадян, зокрема через спеціальні законодавчі акти та кодифікацію відповідних норм. Значну увагу приділено впровадженню цифрових технологій як інструментів розширення доступу до участі, а також адаптації міжнародного досвіду з урахуванням соціокультурних особливостей України.

Розглянуто актуальні виклики та загрози реалізації партисипативної демократії і запропоновано системний підхід до їх подолання через підвищення правової освіти, нівелювання соціальної нерівності, зміцнення відповідальності влади і громадян, а також розвиток правового регулювання електронної участі.

Варто погодитися з обґрунтованою у дисертації позицією щодо доцільності поєднання представницької та партисипативної демократії в межах змішаної моделі врядування. Такий підхід є сучасним і виправданим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки дозволяє компенсувати вади традиційної представницької демократії за рахунок залучення громадян

до процесів прийняття рішень. Це сприяє не лише підвищенню легітимності влади, а й формуванню довіри до державних інституцій та укріпленню правової держави.

Вкрай важливим є детальний аналіз взаємозв'язку між теоретичними конструкціями демократії та практичними механізмами залучення громадян до публічного управління, оскільки саме цей зв'язок сприяє суттєвому оновленню наукової парадигми в умовах динамічних змін глобального правопорядку. Авторка дослідження акцентує увагу на тому, що розвиток теорії демократії не може ігнорувати реальні способи і форми участі громадян в ухваленні рішень на різних рівнях влади, що особливо актуально в умовах глобалізації, цифровізації суспільних процесів та трансформації традиційних політичних інститутів. Увага до цього аспекту дозволяє глибше зрозуміти, як сучасні виклики, такі як кризи демократичних інститутів, зміни у політичній культурі та розвиток нових технологій комунікації, впливають на реалізацію принципів демократії на практиці. Таким чином, робота забезпечує важливий внесок у формування сучасної концептуальної бази, що поєднує теоретичні знання з практичними можливостями громадянської участі, підсилюючи її роль у зміцненні демократичного врядування на національному та міжнародному рівнях.

У роботі є й інші положення, що заслуговують на підтримку.

Відсутність порушень академічної доброчесності.

Під час ознайомлення з дисертаційним дослідженням не виявлено фактів академічної недоброочесності. Робота є самостійною, авторка коректно посилається на використані джерела, дотримується принципів наукової етики, що свідчить про належний рівень академічної культури та відповідальності.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Результати дисертаційного дослідження мають значну практичну цінність і можуть бути використані у процесі вдосконалення законодавства,

що регулює питання громадянської участі, зокрема під час розробки нових нормативно-правових актів або внесення змін до чинних. Окрему увагу заслуговують рекомендації щодо інтеграції міжнародних стандартів участі громадян у національну правову систему, а також пропозиції щодо інституційного закріплення ефективних механізмів реалізації партисипативної демократії.

Матеріали дисертації можуть слугувати методологічною основою для нормопроєктної діяльності, включаючи формування концепцій, державних програм і навіть підготовку кодифікованих актів у відповідній сфері. Дослідження також має прикладне значення для діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, оскільки окреслені в роботі підходи сприяють вдосконаленню механізмів публічної комунікації та підвищенню якості взаємодії з громадянами.

З огляду на міждисциплінарний характер тематики та новизну авторських положень, дисертація становить інтерес і для освітнього процесу – може бути використана у викладанні навчальних курсів, а також у підготовці аспірантів і студентів юридичних, політологічних та управлінських спеціальностей. Вона поглиблює розуміння трансформацій сучасної демократії та формує засади для розвитку інституційної культури участі, що має особливу цінність в умовах динамічних змін правової і соціальної реальності.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Зміст дисертації Л. О. Нікітенко свідчить не лише про творчий, але й про аналітичний, концептуально узагальнюючий характер проведеного дослідження. У той же час окремі висновки мають дискусійний характер, що природно для новаторських теоретико-правових досліджень, а деякі положення дисертації потребують уточнення і конкретизації, додаткової аргументації.

1. Варто звернути увагу на помітну представленість політологічного компоненту, зокрема через активне використання наукових джерел, концепцій і підходів, запропонованих саме політичними теоретиками. Це цілком зрозуміло, адже феномен партисипативної демократії сформувався й активно розвивався насамперед у рамках політичної науки, що зумовлює об'єктивну необхідність звернення до політологічного дискурсу.

Разом з тим, така міждисциплінарність, безперечно, збагачує юридичний аналіз, однак водночас створює враження дещо нерівномірного представлення власне правової складової поняття партисипативної демократії. У ряді фрагментів акцент на політологічні джерела, насамперед англомовні, переважає над системним викладом теоретико-правової традиції, у межах якої могли б бути глибше розглянуті такі аспекти, як джерела права, юридичні механізми участі, принципи правової легітимності громадянської активності тощо.

Це зауваження має конструктивний характер і не знижує загальної цінності дослідження, проте може бути корисним у контексті подальшого розвитку тематики – шляхом поглиблення юридичного підходу до аналізу форм та інститутів участі громадян у публічному управлінні, з урахуванням вітчизняної правової доктрини та особливостей національного правового контексту.

2. У дисертації (п. 4.1) авторка уточнює зміст та типологію інструментів партисипативної демократії шляхом запровадження власних формулювань і класифікацій. Такий підхід, безперечно, свідчить про прагнення до концептуальної новизни та систематизації досліджуваного матеріалу. Водночас, окремі авторські формулювання викликають сумніви через недостатньо чітке розмежування між різними видами інструментів громадянської участі. Зокрема, не завжди зрозуміло, на яких теоретичних чи нормативних засадах базується поділ, а також як запропоновані категорії співвідносяться з існуючими класифікаціями у науковій літературі. Більш

ґрунтовне обґрунтування цих позицій могло б підвищити аргументованість відповідних висновків дисертації.

3. Одним із положень, що може викликати наукову дискусію, є твердження авторки про пріоритетність прав і свобод людини над інтересами держави як ключовий чинник формування партисипативної демократії. Така позиція, хоча й цілком відповідає ліберальній правовій традиції, водночас виглядає дещо категоричною. У контексті історико-правового аналізу слід зважати на те, що співвідношення між правами людини і державними інтересами завжди мало динамічний та контекстуальний характер, що по-різному проявлялося у різних правових системах – англосаксонській, континентальній, азійській тощо. Особливо це стосується періодів криз, конфліктів або функціонування надзвичайних правових режимів, коли держава зберігає за собою провідну роль у визначенні меж реалізації прав і свобод. У зв'язку з цим доречним було б поглибити дискусію щодо меж застосування принципу пріоритетності прав людини, враховуючи як історичний досвід, так і сучасні виклики для правової системи.

Водночас, висловлені зауваження мають дискусійний характер та не впливають на високий науковий рівень, новизну та достовірність результатів дисертації Л. О. Нікітенко. Представлена робота є ґрунтовним науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої проблеми в науці теорії держави і права з питань правової природи партисипативної демократії та перспективних напрямів її розбудови в Україні.

Загальний висновок по дисертації.

Дисертаційна робота Л. О. Нікітенко на тему «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» є комплексним, ґрунтовним науковим дослідженням, що вирізняється актуальністю, новизною, міждисциплінарним підходом та високим рівнем теоретичного опрацювання проблеми.

У публікаціях здобувачки, що подані у достатній кількості та відповідають вимогам до оформлення результатів докторського дослідження, відображені основні положення дисертації, її теоретичні засади, методологічні підходи, авторські висновки та пропозиції.

Зміст реферату повною мірою відповідає змісту дисертаційного дослідження, відображає його структуру, логіку викладу, ключові положення та наукові результати.

Таким чином, докторська дисертація Нікітенко Лілії Олександрівни на тему «Теоретико-правові засади партисипативної демократії: сучасний концепт» є самостійним, завершеним, цілісним теоретико-правовим дослідженням, що має наукову й практичну цінність. Робота відповідає вимогам, визначеним Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

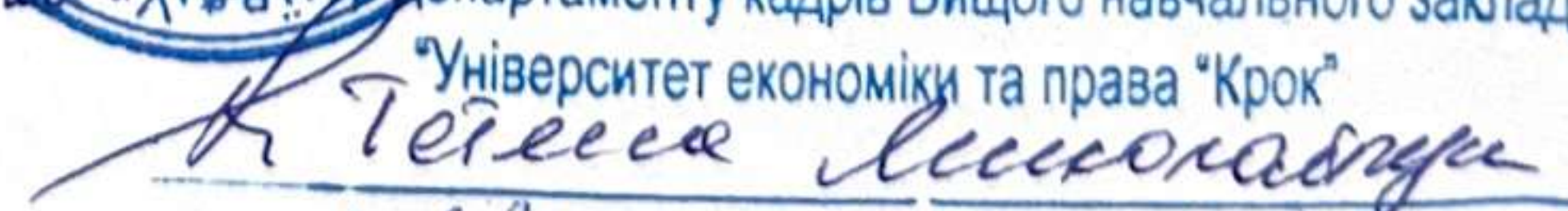
Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії
держави і права Університету
економіки та права «КРОК»

Віталій СКОМОРОВСЬКИЙ

 засвідчук
Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «Крок»

" 28 " 08 2025 р.